

Taal en Taalwetenschap

rede uitgesproken door

George van Driem

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
op het vakgebied van de Beschrijvende Taalwetenschap,
in het bijzonder van de Tibeto-Birmaanse talen,
aan de Universiteit Leiden op vrijdag 23 maart 2001

Uitgegeven door de Onderzoeksschool CNWS
School voor Aziatische, Afrikaanse en Amerindische Studies
Universiteit Leiden
Leiden 2001

omslag: uit 1840 daterend portret van Sir Charles Darwin op 31-jarige leeftijd door George Richmond

ISBN 90-5789-059-3

© copyright 2001 George van Driem

Mijnheer de rector magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

De taal is een wonderbaarlijk Darwinistisch organisme! Zij resideert en gedijt in de hersenen van de mens en geeft gestalte aan ons bewustzijn, onze gedachten en ons wereldbeeld. De moedertaal is de eigen taal waar je in groeit en waar je woont, ofschoon de gedachtenwereld van sommigen zich in meerdere talen tegelijk huisvest. De taalwetenschap beschrijft alle mogelijke talen en poogt de taal als zodanig in al haar facetten te doorgronden. De taal ligt ten grondslag aan onze beschaving maar ook aan onze godsdiensten en gekten. De grondslag van de taal is de betekenis, die een neurologische, wiskundige en grammaticale beschrijving behoeft.

In 1808 noemde Friedrich von Schlegel de taal „ein lebendiges Gewebe”. Wilhelm von Humboldt sprak van het „Organismus der Sprache” dat volgens hem een onderdeel van de menselijke fysiologie was. Maar het begrip „organisme” werd in 1863 het eerst in vrij letterlijke zin op de taal toegepast door August Schleicher in een open brief aan zijn vriend, de bioloog Ernst Haeckel:

Die Sprachen sind Naturorganismen, die, ohne vom Willen des Menschen bestimmbar zu sein, entstanden, nach bestimmten Gesetzen wuchsen und sich entwickelten und wiederum altern und absterben; auch ihnen ist jene Reihe von Erscheinungen eigen, die man unter dem Namen »Leben« zu verstehen pflegt. (1863, blz. 6-7)

Dit schreef Schleicher na het lezen van Darwins *On the Origin of Species* dat Haeckel hem toegezonden had. Maar deze gedachte van Schleicher was slechts een voorloper van de conceptie van de Leidse school van de evolutionaire taalwetenschap zoals uitgedragen door Frits Kortlandt, Jeroen Wiedenhof en mijzelf.

Begin tachtiger jaren zette Kortlandt dit idee uiteen op zijn *privatissima* en het verscheen later in druk in de vorm van een opstel over de parasitologie van niet-construeerbare verzamelingen. Het belangrijkste inzicht was dat betekenis en taal in haar algemeenheid — evenals de constructivistische wiskunde, maar in afwijking van de klassieke logica — opereert zonder inachtneming van het beginsel van het uitgesloten derde oftewel *tertium non datur*. Het principe dat iets òf waar òf onwaar is, gaat terug op Aristoteles en vormt de hoeksteen van de klassieke logica. De klassieke logica is zowel een krachtig gereedschap als een denkwijze die fundamenteel in strijd is met de logica van de natuurlijke menselijke taal. Zelfs Willard Quine, die zijn hele leven lang het beginsel van het uitgesloten derde aanhing vanwege de bruikbaarheid ervan als „a norm governing efficient logical regimentation”, moest erkennen dat het beginsel géén „fact of life” was.

De intuïtionistische oftewel constructivistische wiskunde en verzamelingenleer werd in de eerste helft van de twintigste eeuw ontwikkeld door de Nederlandse wiskundige L.E.J. Brouwer. Reeds vroeg in zijn leven beseftte Brouwer de vèrstrekkende gevolgen van de kloof tussen de klassieke logica en de werkelijkheid, dat wil zeggen tussen de klassieke logica en zowel de

objectieve werkelijkheid als de talige werkelijkheid. Over de taal schreef Brouwer:

Met de taal als slavin van den waan der werkelijkheid, is de wáárheid niet te zeggen. (1905, blz. 40)

En over de logica schreef Brouwer:

In wijsheid is geen logica. In wetenschap is logica vaak, maar niet duurzaam doeltreffend. In wiskunde is niet zeker, of alle logica geoorloofd is, en is niet zeker of is uit te maken, of alle logica geoorloofd is. (1905, blz. 158)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog gaf Brouwer leiding aan de Nederlandse Signifische beweging, die persoonlijkheden telde als Jacob Israël de Haan, Henri Borel en Frederik van Eeden. Van Eeden wilde samen met Brouwer de mensheid waarschuwen voor het gevaar van de taal, daar zij meenden dat de bedrieglijke eigenschappen van de taal aan verreweg de meeste menselijke conflicten schuldig waren. Het is de verdienste van Kortlandt dat hij dit door de Nederlandse Significi nergens bijster nauwkeurig verwoorde besef wist te herleiden tot het feit dat betekenis de wiskundige eigenschappen van een niet-construeerbare verzameling heeft.

Bijgevolg kan naar éénzelfde situatie worden verwezen door zowel een betekenis alsook door haar ontkenning. Van een gesloten deur die niet op slot is, kan gezegd worden dat hij „open” is in de zin van niet op slot, maar het kan ook van dezelfde deur gezegd worden dat hij „niet open” is. Toch heeft „open” een enkele betekenis in het Nederlands en zou het louter een kunst-

matige taalkundige exercitie zijn om voor deze verschillende toepassingen polysemie te veronderstellen. Zelfs van een deur die op slot is, maar waarvan we de sleutel hebben, zouden we kunnen zeggen dat hij „open” is in tegenstelling tot een deur waarvan we de sleutel niet hebben. En vanzelfsprekend kunnen we van diezelfde deur zeggen dat hij „niet open” is. De taal duldt zulke tegenspraak omdat het *principium tertii exclusi* niet geldt.

Dit besef leefde wel eerder bij andere denkers maar heeft niet altijd tot zeer lumineuze inzichten geleid. Het wollige denken van de *Wiener Kreis*, waaronder Rudolf Carnap en Moritz Schlick, is er zelfs aan te wijten. Ditzelfde besef leidde er ook toe dat de bekende epistemoloog Karl Raimund Popper categorisch weigerde zich met betekenisvraagstukken bezig te houden. De betekenis bleef voor Ludwig Wittgenstein een onopgelost en — als ik het zeggen mag — een onbegrepen vraagstuk, waardoor hij terecht taal als het fundamentele probleem van de wijsbegeerte zag. Volgens Wittgenstein was de filosofie „ein Kampf gegen die Verhexung unsres Verstandes durch die Mittel unserer Sprache”. De stroming van de *Ordinary Language Philosophy* geleid door Peter Strawson te Oxford die het beginsel van het uitgesloten derde verwierp en zich richtte op „the logic of ordinary language” heeft echter weinig zoden aan de dijk gezet.

De betekenis is het wezen van het mens-zijn. Het inzicht van Kortlandt in de aard en de werkwijze van betekenis als niet-construeerbare verzameling heeft veel verder strekkende wetenschappelijke en wijsgerige implicaties dan bijvoorbeeld het on-

volledigheidstheorema van Kurt Gödel, dat zegt dat geen axiomatisch stelsel ware uitspraken kan produceren tenzij het inconsequent is, oftewel dat alle consequente axiomenstelsels ook een residu van onbepaalbare, onbewijsbare of paradoxale uitspraken achterlaten. De intuïtionistische verzamelingenleer van Brouwer is een generalisatie van de grondslagen van Hilbert. Zijn intuïtionistische logica is een generalisatie van de grondslagen van Russell. Deze twee stelsels zijn equivalent, maar beide zijn onvolledig, zoals Gödel bewezen heeft. Het leidt tot een paradox wanneer een verzameling lid van zichzelf is, terwijl dit in menselijke taal niet verboden is. Afgezien van het probleem van de *betekenis* is de syntaxis van menselijke taal een onbeduidend en wiskundig nogal eenvoudig probleem.

Wat voor de hand ligt is dikwijls het moeilijkst onder ogen te zien. Anderzijds liggen de meest fundamentele zaken niet altijd voor de hand. Kortlandt begreep dat een betekenis door haar toepassingen gedijt. Deze kunnen echter niet van haar implicaties worden afgeleid. De implicaties van een betekenis moeten van de toepasbaarheid ervan worden afgeleid en niet andersom. Daarom heeft een betekenis de eigenschappen van een niet-construeerbare verzameling. Iets is x omdat wij zeggen dat het zo is. Als iemand een kartonnen doos een huis wil noemen, dan wordt die doos daardoor een mogelijke referent, dus een huis. Als iemand van een gebouw dat door mensen bewoond wordt, wil zeggen dat het geen huis is, dan is dat gebouw daardoor in de gegeven context geen huis. De eerste beer die de meeste Nederlandse kinderen te zien krijgen is geen zoogdier, maar een pluche pop.

Woord- of morfeembetekeningen zijn niet de enige soort betekenissen. Grammaticale betekenissen zoals het enkelvoud bij zelfstandige naamwoorden, het bepaalde en onbepaalde lidwoord of de voltooid toekomende tijd zijn allemaal betekenissen die van het Nederlands-talige wereldbeeld deel uitmaken en die als zodanig aantoonbaar niet bestaan in het Chinees. Gottfried Leibniz, Étienne de Condillac, Pierre de Maupertuis en Wilhelm von Humboldt hadden allemaal reeds ingezien dat de grammaticale *Inhalt* of het *plan d'idées* van een taal taal-specifiek was, ofschoon dit niet inhield dat vertaling onmogelijk was, wèl dat — zoals met de Italiaanse zegswijze gezegd wordt — de vertaler een verrader is, althans van de betekenis. *Traduttore traditore*.

De problemen van de niet-eenduidigheid van vertaling en de onbepaalbaarheid van verwijzing, die beide een sleutelrol in de filosofie van Quine speelden, zijn vertwijfelingen die al treffend in de achttiende eeuw door Pierre de Maupertuis onder woorden waren gebracht. Vertaling levert empirisch equivalente maar in wezen ongelijke systemen van de wereld op, of zoals Quine zei, „there are various defensible ways of conceiving the world”.

In 1975 bedacht de bioloog Richard Dawkins naar analogie van de termen *gen* en *genen* de woorden *mem* en *memen* om replicerende eenheden extra-genetische informatie aan te duiden. De term werd in de *Oxford English Dictionary* opgenomen en gedefinieerd als „an element of a culture that may be considered to be passed on by non-genetic means, esp. imitation”. Deze taalwetenschappelijk naïeve conceptie is onlangs gepopulariseerd door Susan Blackmore, voor wie een mem tot een „copyable

sound” verworpen is, waarbij een eventuele betekenis er nadrukkelijk niet toe doet. Het gaat bij Blackmore slechts om het naäpen van klanken: „Whether a particular sound is copied because it is easy to remember, easy to produce, conveys a pleasant emotion, or provides useful information, does not matter”, aldus Blackmore. Verder vermeldt ze eerlijk dat ze het formuleren van een nauwkeurige definitie van het mem, de kleinste replicerende eenheid van culturele evolutie, niet aandurft en ook achterwege laat.

In de Leidse school hebben wij het mem gedefinieerd, en wel als betekenis in natuurlijke taal (van Driem 2000a, 2000b). Zowel lexicale betekenissen als grammaticale betekenissen vertegenwoordigen basiseenheden van culturele evolutie. Een mem is geen naäpingseenheid. Een modegril is daarom geen mem, maar een mime. Een mime oftewel naäpingseenheid is analoog aan moleculaire prototypen in de oersoep die geen moderne nazaten hebben omdat het onvolmaakte replicatoren waren. Een moderne mime zoals een modegril of een lekker deuntje repliceert zich echter wel veel beter dan mimen in de pre-linguïstische samenleving van de *Australopithecus* zouden hebben gedaan. Een moderne mime kan zich in een met memen verrijkt milieu immers veel effectiever verspreiden, maar een mime is en blijft een instabiele configuratie of entiteit, in tegenstelling tot een mem.

Ondanks dat betekenissen veranderen, zijn memen veeleer analoog aan moleculen zoals RNA en DNA omdat talige betekenissen betrekkelijk stabiel zijn en zich rap, tamelijk nauwkeurig en met enorme vruchtbaarheid voortplanten. Tevens maken memen deel

uit van een populatie van memen die met elkaar wedijveren voor hun hachje binnen de menselijke hersenschors. Taal is een memetisch organisme dat zich in de loop van het Pleistoceen in de hominide neocortex genesteld heeft. Terwijl Kortlandt de taal als een parasiet beschouwt, zie ik de taal — ietwat optimistischer — als een symbiont omdat dit memetische organisme het voortplantingssucces van onze soort bevordert heeft, net als de kolonisatie van eukaryotische cellen door mitochondriën de voortplanting van eukaryotische levensvormen bevordert heeft. Allerlei symbiosen zijn heel gewoon in de natuur. Een korstmos bijvoorbeeld is een symbiose van een alg en een zwam.

Aan de vruchtbaarheid van memenvoortplanting ligt echter wel het parasitaire gedrag van betekenis ten grondslag, en dit gedrag hangt samen met het feit dat een betekenis de wiskundige eigenschappen van een niet-construeerbare verzameling heeft. Oorzakelijk echter moet het gedrag van betekenissen — zowel lexicale als grammaticale betekenissen — een functie van de neurochemische correlaten van taal in de neocortex zijn. De symbiotisch taalkundige beschrijving van betekenis sluit naadloos aan bij Edelmans waarnemingen ten aanzien van conceptuele categorisatie. De Leidse symbiotische taaltheorie houdt in dat de neuroanatomische structuren in de neocortex die aan betekenissen beantwoorden bij verschillende leden van dezelfde taalgemeenschap niet gelijk zullen zijn. Betekenissen zijn bij sprekers van een taal slechts functioneel gelijk, voorzover zij dezelfde mogelijke toepassingen hebben.

De Leidse taaltheorie houdt eveneens in dat betekenissen oftevel memen zich op Darwinistische wijze door natuurlijke selectie voortplanten en dat dit proces van neuronengroepselectie de evolutie van de cultuur en menselijke verhoudingen bepaalt.

Victor Hugo noemde het woord „un être vivant”. Kort daarna schreef Charles Darwin: „the survival or preservation of certain favoured words in the struggle for existence is natural selection”. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat de memetische evolutie zich vanzelfsprekend op het substraat van de biologische en voornamelijk genetisch geprogrammeerde behoeften en neigingen van de menselijke gastheer afspeelt. Ofschoon een betekenis op neurologisch niveau spreker-specifiek is, toont zich een betekenis binnen een bepaalde taalgemeenschap functioneel tamelijk gelijkvormig. Het hele stelsel van lexicale en grammaticale betekenissen in de ene taal is echter niet functioneel gelijk aan het conceptuele stelsel van een andere taal. Om de verschillen tussen corresponderende lexicale en grammaticale betekenissen te kunnen vastleggen kunnen we gebruik maken van een eenvoudige natuurlijke metataal met een argumentenstructuur volgens de natuurlijke talige logica, zoals ontwikkeld door Anna Wierzbicka.

Wanneer je in de ene taal zegt „Zij loopt ontzettend naast d'r schoenen” en in de andere taal „She has a rather high opinion of herself”, dan breng je in beide gevallen een soortgelijke boodschap over, maar je zegt en denkt iets anders. Maupertuis merkte al in 1748 op dat woorden in naburige Europese talen zich vrij gemakkelijk lieten vertalen en soms nagenoeg equivalent in be-

tekenis waren. Hij gaf als voorbeeld *pain* en *bread*. Maar woorden die een meer complexe of meer subtiële betekenis hebben, zijn meestal bij lange na niet gelijk in betekenis. Zelfs iemand voor wie dit volstrekt evident is, zal het vaak moeilijk vinden om te zeggen waar dat precies aan ligt. Daarom is het zo verhelderend dat Anna Wierzbicka in detail zulke betekenisverschillen ontrafelt en precies laat zien hoe betekenisongelijkheid werkt in haar analytische studies over bijvoorbeeld het grammaticale aspect in het Poolse werkwoord, het verschil in betekenis tussen het Engelse enkelvoud *wheat* „tarwe” en het plurale tantum *oats* „haver”, en de betekenissen van taal-specifieke psychoanatomische begrippen zoals *Geist*, *Seele*, *mind*, *soul*, *esprit*, *дыша* en *ум*.

Het Limbu is een Tibeto-Birmaanse taal gesproken in oostelijk Nepal. Wanneer een spreker van het Limbu „wij” wil zeggen, mag hij kiezen tussen de voornaamwoorden *anchi* „wij” (dualis oftewel tweevoud, inclusief de aangesprokene), dus „jij en ik”, *anchige* (dualis, exclusief de aangesprokene) „hij en ik”, *ani* (pluralis inclusief) „wij (drie of meer) met jou erbij”, en *anige* (pluralis exclusief) „wij (drie of meer) zonder jou erbij”. Een spreker van het Limbu kan dus niet in het midden laten wat hij bedoelt zoals een Nederlander dat doet met het voornaamwoord „wij”. Waar het Nederlands ons de keuze laat om niet duidelijk te maken of we ook de aangesprokene bedoelen en of we het over twee of meer mensen hebben, moet een *Limbu* zich in zijn taal in allerlei opvallende bochten wringen, mocht *hij* dit in het midden willen laten. Immers door zijn keuze van voornaamwoord en de daarbij behorende vervoeging van het werkwoord moet hij

uitgerekend tussen deze grammaticale betekenissen een expliciete keuze kenbaar maken. Zo werkt immers zijn taal.

Pierre de Maupertuis schreef dat zogenaamde exotische talen dikwijls leken te zijn opgebouwd volgens ideeënstelsels die zo aanmerkelijk van het onze verschilden dat de gedachten die in zulke talen verwoord waren zich soms nauwelijks goed lieten vertalen. Dit is des te opvallender wanneer niet alleen woordbetekenissen maar juist de grammaticale categorieën fundamenteel verschillen van de onze.

Het Dzongkha is de nationale taal van Bhutan, een koninkrijk in de oostelijke Himalaya — of populairder gezegd Himaláya. Een spreker van het Dzongkha is door de grammatica van zijn taal verplicht te kiezen tussen werkwoordsvormen die de epistemologische status van de informatie in de zin aangeven. Een verleden tijd eindigend op de uitgang *-ལི་* of *-ཅི་* <-yi ~ -ci> geeft aan dat de spreker de handeling zelf heeft meegemaakt of waargenomen. Een verleden tijd op *-སུ་* <-nu> geeft een handeling aan waarvan de spreker uit de situatie heeft kunnen opmaken of uit zijn kennis van zaken heeft kunnen afleiden dat deze heeft plaatsgevonden. Deze keuze kan hij niet in het midden laten.

Het verschil tussen het Dzongkha en het Nederlands is veel omvangrijker dan dit alleen. De keuzes tussen Dzongkha werkwoordsvormen zijn niet op temporele maar primair op epistemologische leest geschoeid. Sterker nog, de keuzes tussen vrijwel alle grammaticale categorieën in het Dzongkha worden bepaald door overwegingen die fundamenteel anders zijn dan de beteke-

nisverschillen die door de grammaticale categorieën van het Nederlands tot uitdrukking worden gebracht. De conceptualisatie van de werkelijkheid in het Dzongkha is anders gedacht dan in het Nederlands. Wat voor het Dzongkha geldt, gaat ook voor andere talen op.

Zelfs iets zo ogenschijnlijk banaals als de lexicale betekenis van de werkwoorden die met ons werkwoord „zijn” overeenkomen, kan de richting van de ontwikkeling van een hele filosofie bepalen. In zijn studie over de derde oftewel „idealistische” fase van het Boeddhisme die aanvankelijk door wijsgeren als Asaṅga, Vasubandhu en Dignāga in de derde en vierde eeuw gedragen werd, wees de Russische orientalist Θëdor Ippolitovič Ščerbatkójk erop dat het in de Westerse epistemologie pas in de zeventiende eeuw gelukt was om het onderscheid expliciet te maken tussen wat reeds impliciet onderscheiden wordt door de Tibetaanse koppelwerkwoorden ཡོད་ *yö* en མེད་ *mê*, grofweg het wel of niet voorhanden zijn, in tegenstelling tot ཡིན་ *yin* en མིན་ *min*, het wel of niet gelijk of vergelijkbaar zijn.

Dit is slechts één reden waarom het voor de geesteswetenschappen van centraal belang is om talen, vooral met uitsterven bedreigde talen, op grondige, gedetailleerde en genuanceerde wijze te bestuderen en te beschrijven. Taal is de geestelijke gestalte van de werkelijkheid. Iedere taal is een wereldbeeld, een wijze waarop mensen de werkelijkheid conceptualiseren.

Niet alleen hebben taal en individuele talen ons alles te vertellen over de werking van de geest. Taal heeft ons ook veel te vertellen over de prehistorie. Zojuist heb ik het gehad over de Leidse evolutionaire taalwetenschap. Wat ik over het ontstaan van taal heb opgeschreven, zou ik niet bij deze gelegenheid allemaal kunnen oplezen. Wèl moet meteen gezegd worden dat het licht dat taalonderzoek op de prehistorie werpt ons in staat stelt om gebeurtenissen op twee verschillende tijdsdiepten te reconstrueren. Het ontstaan van taal ligt immers op een geheel andere tijdsdiepte dan het verleden dat op grond van historische taalvergelijking reconstrueerbaar is.

Hoe oud is taal? Een overtuigend bewijs voor het bestaan van geloofssystemen vinden we in de vorm van de plotselinge opbloei van rituele artefacten en kunst in het Boven-Palaeolithicum. Er voltrok zich een waarachtige geestelijke kentering tussen 60.000 en 40.000 jaar geleden. Hiervan getuigen de Franco-Cantabrische en Australische rotsschilderingen, de Europese beeldjes van dieren en vruchtbaarheidsgodinnen, de begrafenisrituelen van de Cro-Magnon en het plotselinge verschijnen van allerlei vormen van rituele symboliek, waaronder gliefen. Taal zal zich gradueel hebben ontwikkeld, maar het Boven-Palaeolithicum vertegenwoordigt in ieder geval de *terminus ante quem* voor het verschijnen van menselijke taal en het autonoom woekeren van betekenissen in de hersenschors. Het woekeren van de betrokken neuronen is op een ogenblik blijkbaar losgeraakt van de zintuiglijke prikkelingen, waarbij zij op een volstrekt willekeurige manier onderlinge verbindingen begonnen aan te gaan.

De collectieve neurose van rituele activiteit wordt in het Boven-Palaeolithicum ineens duidelijk zichtbaar en deze is een ondubbelzinnige manifestatie van talig denken. De Cro-Magnon sprak duidelijk taal. Zijn hersenschors was zeker door semantische niet-construeerbare verzamelingen oftewel betekenissen in de moderne talige zin gekoloniseerd. Van het hanteren van godsdienstige begrippen liet hij tastbare bewijzen na. Met andere woorden, vanaf het Boven-Palaeolithicum hebben we bewijzen voor het bestaan van God. God is het prototype van de niet-construeerbare verzameling. God kan alles maar ook niets betekenen. Deze eigenschap verheft God tot het almachtige mem. De antropoloog Verrier Elwin schreef het volgende over een gesprek dat hij met een Rooms-Katholieke bisschop voerde:

I once had a talk with Bishop Gore and told him that I had doubts about, for example, the truth of the Bible, the Virgin Birth and the Resurrection.

Hierop antwoordde de bisschop:

'All this, my dear boy, is nothing. The real snag in the Christian, or any other religion, is the belief in God. If you can swallow God, you can swallow anything.' (1964, blz. 99)

Er is geen zelfbedrog machtiger dan God. God toont bij uitstek aan dat het mem in wezen parasitair is, terwijl de taal — het voertuig der memen — een niet kwaadaardige symbiont is. Godsdienstoorlogen en andere ideologische conflicten zijn in wezen een strijd tussen memen en concurrerende *coadapted meme complexes* die door hun menselijke gastheren worden uitgevochten. *We are what we believe*. Althans dat denken we.

De neurochemische structuren die de evolutionaire voorgangers van betekenissen waren, zijn herinneringen. Een herinnering is een complexe structuur die door een electromagnetische stimulus gereactiveerd kan worden. Een herinnering wordt neurochemisch gereconsolideerd iedere keer dat zij opgeroepen wordt. Een herinnering is een neurologische grootheid die in het nú bestaat. Dit beseftte Pierre de Maupertuis al door eenvoudige introspectie:

Enfin, comment connois-je les perceptions passées, que par le souvenir, qui est une perception présente? Toutes les perceptions passées sont-elles autre chose que des parties de cette perception présente? (1748, blz. 285)

En toch is een herinnering een minder stabiele configuratie dan een betekenis. Onze herinneringen veranderen met de tijd en iedereen heeft een selectief geheugen. De voortdurende eisen die binnen een taalgemeenschap aan communicatie gesteld worden zorgen ervoor dat grammaticale en lexicale betekenissen bestendig en tamelijk stabiel zijn. De parasitaire memen zijn dus taaier dan onze eigen herinneringen en verspreiden zich ook veel gemakkelijker van gastheer tot gastheer.

Van meet af aan was de vermenigvuldiging en verspreiding van betekenissen een Darwinistisch proces van neuronengroepsselectie. Zoals een herinnering in de context van andere herinneringen bestaat, is een betekenis ook lid van een gemeenschap van betekenissen die binnen de menselijke hersenschors in een toestand van voortdurende wisselwerking verkeren. Taal is een organisme in de vorm van een complexe wetmatige matrix van

grammaticale en lexicale betekenissen in het menselijk brein dat als voertuig dient voor de vermenigvuldiging en verspreiding van betekenissen. Daarom dienen talen te worden bestudeerd en beschreven. Daarom is de taalwetenschap in beginsel een biologische wetenschap. Daarom ook dienen taalkundigen samen te werken met neurologen en evolutiebiologen.

Maar de taalwetenschap heeft ook minder hooggegrepen ambities. Als we de historische taalvergelijking als een fijnmazig net uitwerpen om het verleden te reconstrueren, komen we op een veel geringere tijdsdiepte terecht, een tijdsdiepte waar taalwetenschappers hun bevindingen kunnen vergelijken met de bevindingen van archeologen en genetici. Ook al meten historische taalwetenschappers, archeologen en genetici drie verschillende en in beginsel onafhankelijke grootheden, namelijk taalverwantschap, materiële cultuur en variatie in het menselijke genoom, er bestaat een probabilistische relatie tussen deze drie grootheden en er zijn zeer voorzichtige correlaties mogelijk. Dikwijls leveren juist de discrepanties tussen deze drie beelden van het verleden de meeste inzichten op.

De historische taalvergelijking levert ons klankwetten en een stamboom van verwantschap, waarbij de vertakkingen van de stamboom en de volgorde van de wetmatige taalveranderingen ons een relatieve chronologie opleveren. Uitgaand van de hedendaagse en de historisch geattesteerde verspreiding van taalgemeenschappen kunnen we het historisch-vergelijkend taalwetenschappelijk beeld van het verleden vergelijken met de verspreiding van culturele assemblages in de nieuwe steentijd en de

bronstijd. In de historische taalvergelijking ontberen we de epistemologische fundering om tot het Boven-Palaeolithicum terug te gaan, maar we kunnen een des te gedetailleerder beeld van het recente verleden krijgen. Zo weten we bijvoorbeeld dat de Chinezen, althans de linguïstische voorouders van de Kantonezen, pas onlangs, in de derde eeuw vóór onze jaartelling, naar Zuid-China gekomen zijn.

Het etnolinguïstisch meest complexe gebied van het Euraziatische continent is de Himalaya, waar verschillende volkeren in voorhistorische tijden terecht gekomen zijn. Het Himalaya-gebied kent maar liefst acht taalfamilies.

Het Kusunda is een zogenaamde isolaat, een taal waarvan geen verwantschap met enige andere bekende taal of taalfamilie aannemelijk gemaakt kan worden. In Nepal vertegenwoordigt het Kusunda een etnolinguïstisch overblijfsel van een zeer vroege bevolkingslaag. In de periferie van het Himalaya-gebied zijn nog drie van zulke geïsoleerde taalgroepen aan te wijzen, het Nahali in de Gawaligarh heuvels van India, de Andamaanse talen gesproken op de Andamanen, en het Vedda dat nog in de Nederlandse koloniale tijd op Ceylon werd gesproken.

Onmiddellijk ten zuiden van de Himalaya treft men Austroaziatische en Dravidische taalgemeenschappen aan. De bakermat of *Urheimat* van de Austroaziatische taalfamilie lag mogelijk zelfs op het Indiase subcontinent rondom de Golf van Bengalen, terwijl de linguïstische voorouders van de Dravidiërs nog in de

vroege steentijd mogelijk in de buurt van het Iraanse Zagrosgebergte woonden.

Verreweg de meeste talen in de Himalaya behoren tot hetzij de Tibeto-Birmaanse hetzij de Indo-Europese taalfamilie. Dit zijn ook 's werelds twee grootste taalfamilies. Over de Tibeto-Birmanen zal ik het dadelijk hebben. Het Indo-Iraans is de tak van het Indo-Europees die we in dit deel van de wereld terugvinden. De Indo-Iraniërs worden meestal met de Andronovo cultuur van Centraal Azië geïdentificeerd en het is waarschijnlijk dat zij in het tweede millennium vóór onze jaartelling door Bactrië en de Indusvallei het Indiase continent binnentrokken.

De Burúsho in de Pakistaanse Gilgit spreken Burúshaski, een taal die misschien aan de Jenisseïsche talen van Siberië verwant is en samen daarmee de Karasuk taalfamilie vormt. De linguïstische voorouders van de Burúsho zijn waarschijnlijk samen met de Indo-Iraniërs in het tweede millennium uit de Centraal-Aziatische steppe vanuit het noordwesten het Himalaya-gebied binnentrokken. Veel later, in historische tijd, hebben verschillende Altaïsche taalgemeenschappen vanuit het noordoosten en Daïsche taalgemeenschappen vanuit het zuidoosten zich in de periferie van de Himalaya gevestigd.

De meeste talen in de eigenlijke Himalaya behoren tot de Tibeto-Birmaanse taalfamilie, waartoe onder meer het Tibetaans, het Birmees en het Chinees behoren. Als we de geleiding van de Tibeto-Birmaanse taalfamilie en de verspreiding van zowel hedendaagse als historisch geattesteerde Tibeto-Birmaanse taalgemeenschap-

pen in ogenschouw nemen, dan kunnen we bepaalde uitspraken doen over de bevolkingsgeschiedenis van de Himalaya.

De Himalaya samen met de Meghālaya en de gebergten langs de Indo-Birmese grens zijn in verschillende golven door Tibeto-Birmaanse volkeren bevolkt geraakt. Waarschijnlijk zijn de linguïstische voorouders van een deel van de Tibeto-Birmaanse taalgemeenschappen in noordoostelijk India — waaronder de Bodo-Koch, Karbi, Kho-Bwa en Angami-Pochuri groepen — te identificeren met de dragers van het Indiase Oostelijk Neolithicum, dat zich in de vroegste steentijd vanuit de Chinese provincie Sìchuān in dit gebied verspreidde.

De Tibeto-Birmaanse taalgemeenschappen in Nepal, Sikkim, Bhutan en de westelijke Indiase Himalaya gaan echter waarschijnlijk terug op een veel latere kolonisatie in het midden van het derde millennium vóór onze jaartelling die zich vanuit de Chinese provincie Gānsù in de richting van de Himalaya verspreidde en zich heden aan ons openbaart in de vorm van de verschillende plaatselijke exponenten van het Mǎjǐyáo Neolithicum. Er zijn zowel taalwetenschappelijke als archeologische redenen om aan te nemen dat deze volksverhuizing of — nauwkeuriger gezegd — talige intrusie in de vorm van twee bevolkinggolven verliep. Eén golf liep via oostelijk Tibet en stak de Himalaya in het oosten over en bewoog zich vervolgens langs de zuidelijke hellingen in westwaartse richting. De andere golf verspreidde zich rap over de Tibetaanse hoogvlakte westwaarts tot in Kashmir en vervolgens sijpelde zij vanuit het noorden her en der over de Himalaya heen.

Deze reconstructie berust op een groot corpus aan heterogene feiten. Het complexe etnolinguïstische mozaïek van de Himalaya, de Meghālaya en de gebergten langs de Indo-Birmese grens is maar ten dele beschreven. Dit gebied herbergt honderden talen, waarvan het leeuwendeel inadequaat of nauwelijks beschreven is. Sommige talen zijn pas in de loop van de afgelopen jaren ontdekt.

Bijvoorbeeld het in 1991 ontdekte Gongduk dat gesproken wordt door een stam in een moeilijk toegankelijke enclave van oostelijk Bhutan behoort weliswaar tot de Tibeto-Birmaanse taalfamilie, maar deze taal vormt een tak op zich binnen de taalfamilie als geheel. Afgezien van een aantal unieke lexicale overeenkomsten met het oudste Chinees heeft deze taal geen naaste verwanten. Om een vergelijking te trekken met de Indo-Europese situatie is het net alsof het Grieks pas tien jaar geleden zou zijn ontdekt.

Er is nog heel veel te ontdekken! We kunnen door de bestudering van deze grotendeels onbeschreven talen nog zeer veel te weten komen over het verleden en over onszelf. De historische taalvergelijking biedt samen met de archeologie en de erfelijkheidsleer de sleutel tot ons verleden, terwijl de beschrijving en analyse van nieuwe talen een verkenning van andere wereldbeelden is. Een neurologische, wiskundige en grammaticale beschrijving van de betekenis zal fundamenteel inzicht bieden in ons bewustzijn, onze beschaving en onze geschiedenis.

Hooggeleerde Kortlandt, Beste Frits!

De Nederlandse natuurkundige Hendrik Casimir schreef ooit: „Het grootste voorrecht dat een jonge beoefenaar van wetenschap ten deel kan vallen, is dat hij een leermeester vindt die hij werkelijk bewondert en eerbiedigt” (1983: 23). Toen ik je in 1981 in het postkantoor in de Breestraat begroette en jij je om draaide om me allerlei vragen te stellen — en ik daardoor mijn plaats in de rij kwijtraakte —, heb je me op een spoor gezet dat me intussen geleid heeft naar de meest onherbergzame streken van de Himalaya. Daar heb ik me nu al jaren lang bezig kunnen houden met de beschrijving van nooit eerder opgetekende talen, maar ook met de bevolkingsgeschiedenis van Azië en met zeer fundamentele vraagstukken omtrent de aard van taal zelf. Je bent nog altijd een inspirerende catalysator en een gewetensvolle begeleider van mijn gedachtenontwikkeling. Ik kijk graag naar nog vele jaren van vruchtbare samenwerking uit.

Collega's van het Himalaya-talenproject, Anton, Heleen, Joyce, Jean Robert, Mark, René maar ook Dörte, Roland, Suhnū Rām Jī, Mariëlle, John, Karma Tshering, Gerard, Tej Mān en Noval Kiśor!

Ieder van jullie verricht grensverleggend onderzoek. Een grammatica en lexicon van een niet eerder beschreven en — in vele gevallen — ook nog met uitsterven bedreigde taal is een werk van lange adem, een levenswerk waarbij je met ieder facet van taal en taalanalyse te maken krijgt. Het zijn uitzonderlijke mensen die zo'n uitdaging ambiëren en volbrengen. Jullie hebben de wetenschap nog veel te bij te dragen.

Mam, Krishna, Laxman!

Bedankt voor alle liefde, vriendschap en goede zorg. Zonder jullie was ik niet zo ver gekomen. Ik hou van jullie.

Ten tijde van stadhouder Frederik Hendrik formuleerde Marcus Zuerius van Boxhorn hier te Leiden de Indo-Europese theorie en de methodologie van de historische taalvergelijking. Op twintigjarige leeftijd, in zijn rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Welbespraaktheid hier op 6 september 1632 verzuchtte hij...

Tantum est, quod nescimus. Singula temporis momenta
litterario hoc otio dispungam. Quidquid severimus, messis
vestra erit. Ecce vobis hanc dextram, tantum daturi sumus,
quantum possidemus.

Ik heb gezegd. ...hoewel misschien weet niet iedereen wat ik nu heb gezegd. Vrij vertaald uit het zeventiende-eeuwse Latijn:

Er is nog zoveel dat we niet weten. Slechts enkele ogenblikken zal ik aan rustig literatuuronderzoek kunnen besteden. Wat we ook zullen hebben gezaaid zal jullie aller oogst zijn. Hier aan jullie deze belofte, we zullen net zoveel geven als we hebben.

Ik heb gezegd.

Bibliografie

- Blackmore, Susan. 1999. *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press.
- van Boxhorn, Marcus Zuerius. 1632. *Oratio Inauguralis, de Polymathia, seu Disciplinis Veterum*. Leiden: Isaacus Commelinus.
- Brouwer, Luitzen Egbertus Jan. 1905. *Leven, Kunst en Mystiek*. Delft: J. Waltman Jr.
- Casimir, Hendrik Brugt Gerhard. 1983. *Het toeval van de werkelijkheid*. Amsterdam: J.M. Meulenhoff.
- de Condillac, Étienne Bonnot. 1746. *Essai sur l'origine des connoissances humaines: Ouvrage où l'on réduit à un seul principe tout ce qui concerne l'Entendement Humain* (2 vols.). Amsterdam: Pierre Mortier.
- Darwin, Sir Charles Robert. 1871. *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (2 vols.). London: John Murray.
- Dawkins, Richard. 1976. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.
- van Driem, George. 2000a. *De evolutie van de taal: Beginselen van de biologische taalwetenschap*. Openbare lezing in Paradiso te Amsterdam, 16 april 2000.
- van Driem, George. 2000b. 'The language organism: A symbiotic theory of language', lezing gehouden op de *Belgian-Dutch Workshop on the Evolution of Language* in het Atomium te Brussels, 17 november 2000.
- van Driem, George. 2001. *Languages of the Himalayas: An Ethnolinguistic Handbook: An Ethnolinguistic Handbook of the Greater Himalayan Region with a Short Introduction to the Symbiotic Theory of Language*. Leiden. Brill.
- Edelman, Gerald M. 1987. *Neural Darwinism: The Theory of Neuronal Group Selection*. New York: Basic Books.

- Elwin, Verrier. 1964. *The Tribal World of Verrier Elwin*. London: Oxford University Press.
- Hugo, Victor. 1856. *Les contemplations* (2 vols.). Bruxelles: Lebegue.
- von Humboldt, Wilhelm. 1812. 'Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtpunctes und Inhalt derselben', blz. 1-8 [d.w.z. acht bladzijden genummerd van 1 tot 8 volgend op blz. 472] in F. Delbrück, C.G.A. Erfurdt, J.F. Herbart, K.D. Hülmann, J.F. Krause and J.S. Vater, eds., *Königsberger Archiv für Philosophie, Theologie, Sprachkunde und Geschichte*. Königsberg: Friedrich Nicolovius.
- von Humboldt, Wilhelm. 1822. 'Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung', *Abhandlungen der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften*, historisch-philosophische Klasse, aus den Jahren 1820 und 1821: 239-260.
- Kortlandt, Frederik Herman Henri. 1985. 'A parasitological view of non-constructible sets', blz. 477-483 in Pieper and Stickel, eds., *Studia linguistica diachronica et synchronica: Werner Winter sexagenario anno MCMLXXXIII gratis animis ab eius collegis, amicis discipulisque oblata*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- de Maupertuis, Pierre Louis Moreau. 1756a [oorspronkelijk 1748]. 'Réflexions philosophiques sur l'origine des langues et la signification des mots', blz. 258-309, vol. 1 in *Œuvres* (nouvelle édition corrigée et augmentée, 4 vols.). Lyon: Jean-Marie Bruyset.
- de Maupertuis, Pierre Louis Moreau. 1756b. 'Dissertation sur les différents moyens dont les hommes se sont servis pour exprimer leurs idées', blz. 435-468, vol. 3 in *Œuvres* (nouvelle édition corrigée et augmentée, 4 vols.). Lyon: Jean-Marie Bruyset.
- Quine, Willard Van Orman. 1987. *Quiddities: An Intermittently Philosophical Dictionary*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Quine, Willard Van Orman. 1990. *Pursuit of Truth*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- von Schlegel, Friedrich. 1808. *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier: Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde, nebst metrischen Uebersetzungen indischer Gedichte*. Heidelberg: Mohr und Zimmer.
- Schleicher, August. 1863. *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft: Offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Haeckel, a.o. Professor der Zoologie und Direktor des zoologischen Museums an der Universität Jena*. Weimar: Böhlau.
- Stcherbatsky, Theodore (i.e. Oëdor Ippolitovič Ščerbatskoj). 1932, 1930. *Buddhist Logic* (2 vols.). Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk Sojuza Sovetskix Socialističeskix Respublik.
- Wierzbicka, Anna. 1967. 'On the semantics of the verbal aspect in Polish', pp. 2231-2249, Vol. III in *To Honor Roman Jakobson: Essays on the Occasion of his Seventieth Birthday, 11 October 1966* (Janua Linguarum Studia Memoriae Nicolai van Wijk Dedicata, Series Maior, XXXIII). Mouton: The Hague and Paris.
- Wierzbicka, Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Wierzbicka, Anna. 1991. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, Anna. 1992. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, Ludwig Josef Johann. 1922. *Tractatus logico-philosophicus*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Wittgenstein, Ludwig Josef Johann. 1953 [posthuum]. *Philosophische Untersuchungen*. London: Basil Blackwell.